

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

У статті автором досліджено соціально-правові та інші гарантії, які надані працівникам прокуратури для належного виконання їх посадових обов'язків. Автором проведено ґрунтовне дослідження з розкриттям ключових особливостей деяких з гарантій. Проаналізовано повноваження Вищої ради юстиції щодо розгляду скарг прокурорів на рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.

Ключові слова: прокурор, посадова особа, дисциплінарна відповідальність, гарантії, Вища рада юстиції.

Постановка проблеми. На сьогодні прокуратура виконує доволі змішану роль, виконуючи функції підтримки як державного обвинувачення в суді, так і нагляду та контролю за додержанням законів. Звертаючи увагу на напружений характер діяльності працівників органів прокуратури, а також підвищену небезпеку під час здійснення ними своїх професійних обов'язків, необхідно вимагати від держави прийняття відповідних законів, що сприятимуть підвищенню рівня їх соціально-правового захисту. На жаль, в умовах сьогодення держава не в змозі забезпечити належний рівень соціально-правового забезпечення працівників органів прокуратури у зв'язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією в Україні.

Мета статті полягає у перегляді та дослідженні чинного законодавства, яке врегульовує соціально-правове становище працівників прокуратури. Характеристика гарантій, що забезпечують ефективне виконання працівником своїх посадових обов'язків.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблем соціально-правового забезпечення було висвітлено у працях таких провідних вчених-правників України: В. М. Андріїва, Н. Б. Болотіної, В. С. Венедіктова, Т. А. Занфірової, М. І. Іншина, В. Л. Костюка, Л. І. Лазора, О. І. Процевського, С. М. Прилипка, Н. М. Хуторян, В. І. Щербини, О. М. Ярошенка та ін. Проте на сьогодні існуючі проблеми соціального забезпечення працівників прокуратури свідчать про доцільність та необхідність проведення наукової розробки цього напрямку.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості соціально-правового забезпечення працівників прокуратури, звертаємо увагу на необхідність визначення змісту терміна «соціально-правове забезпечення». Проте, на жаль, на сьогодні серед науковців так і немає єдиної позиції щодо визначення змісту поняття «соціально-правове забезпечення». Однак для більш повного та об'єктивного дослідження

окресленого терміна спробуємо дослідити його складові категорії: «соціальне», «правове» та «забезпечення».

Перш за все відзначимо, що у словнику В. І. Даля категорія «забезпечення» визначається як «надати все необхідне» [1, с. 577]. У словнику української мови окреслена категорія розглядається як «постачати щось у достатній кількості, задовольнити певні потреби, створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-небудь, що-небудь від небезпеки» [2, с. 19]. Підсумовуючи викладене, звернемо увагу на той факт, що така категорія, як «забезпечення», має доволі широкий зміст, однак вона охоплює багато аспектів діяльності, яка пов'язана зі створенням належних умов задля функціонування будь-чого або будь-кого.

У той же час відзначимо, що поняття «соціально-правове забезпечення» охоплює такі складові: соціальне забезпечення та правове забезпечення.

Як слушно відзначає Б. І. Сташків, термін «соціальне забезпечення» вживається у різних значеннях, зокрема таких: суспільно-історичний тип матеріального забезпечення престарілих і непрацездатних; особлива форма розподільчих відносин, що виникають при поділі частини суспільних фондів споживання; предмет соціальної політики країни; невід'ємний елемент способу життя і його особливості; самостійна функція держави; правова форма матеріального забезпечення певних категорій населення; форма опосередкованого стимулювання активної участі громадян у соціально-економічному житті суспільства; конституційне соціальне право людини; галузь права тощо [3, с. 24].

Проаналізувавши точку зору Б. І. Сташківа, А. В. Пшонка наполягає на тому, що соціальне забезпечення працівників прокуратури слід розуміти як систему соціальних гарантій, що забезпечують задоволення матеріальних і духовних потреб та компен-

сують певні обмеження, установлені законодавством щодо цієї категорії осіб [4].

Окрім того, правове забезпечення А. В. Пшонка розглядає як комплекс правових заходів, що охоплює: правотворчу діяльність уповноважених органів щодо прийняття нормативно-правових актів, в яких закріплено гарантії правової охорони та захисту, встановлено порядок реалізації прав, а також передбачено відповідальність у випадку їх порушення; правозастосовчу діяльність уповноважених органів щодо реалізації відповідних правових гарантій. А тому правове забезпечення автор визначає як систему законодавчо встановлених гарантій, а також діяльність уповноважених на те органів, посадових осіб щодо їх реалізації. Правове забезпечення працівників прокуратури, на його думку, – це система юридичних засобів, за допомогою яких уповноважені на те державні органи, їх посадові особи та інші суб'єкти здійснюють охорону, захист та забезпечують реалізацію законодавчо встановлених правових гарантій цієї категорії працівників [4].

Що ж стосується гарантій, то сміливо можемо відзначити, що у науковій літературі правові гарантії визначаються як встановлені законом засоби безпосереднього забезпечення, використання, дотримання, виконання і правильного застосування норм права [5, с. 123].

На підставі викладеного можемо дійти висновку, що гарантії щодо правового забезпечення працівників прокуратури можна поділити на дві складові частини: а) загальні гарантії – система економічних, політичних та інших відносин, факторів, умов, що задекларовані в Конституції України; б) спеціальні гарантії – система закріплених у відповідних нормативно-правових актах, що регулюють діяльність прокуратури.

Яскравим прикладом спеціального нормативно-правового акта, який має на меті сприяти забезпеченню належних умов для виконання трудових обов'язків як під час робочого процесу, так і з приводу поліпшення побуту або часу відпочинку працівника прокуратури, є галузевий наказ Генерального прокурора України «Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України» від 15 вересня 2015 р. № 2 гн [6]. Зазначений наказ указує, що керівники усіх рівнів повинні постійно дбати про поліпшення умов праці, побуту і відпочинку працівників, приділяти увагу питанням їх матеріального і соціального захисту, проявляти турботу до ветеранів органів прокуратури, їх сімей, родин працівників, які втратили працездатність, постраждали чи загинули при виконанні службових обов'язків, підтримувати з ними зв'язок, нада-

вати допомогу у вирішенні соціально-побутових питань.

Проте звертаємо увагу на те, що ключову роль у системі законодавчих актів, які регулюють соціальний захист працівників прокуратури, відіграє Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII (далі – Закон від 14.10.2014 р.) [7]. У розділі IX окресленого Закону врегульовано питання соціального та матеріально-побутового забезпечення прокурора та інших працівників органів прокуратури.

Однак у зазначеному розділі окрім переваг є і суттєві недоліки. Так, до переваг ми сміливо можемо віднести те, що порівняно із Законом України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII (далі – Закон від 05.11.1991 р.) [8], а саме ч. 1 ст. 49 (що стосується заробітної плати), ст. 81 Закону від 14.10.2014 р. більш повно та детально визначає порядок і систему заробітної плати, а також на відміну від Закону 05.11.1991 р. зазначає, що заробітна плата прокурора регулюється виключно законом та не може визначатися іншими нормативно-правовими актами.

Серед недоліків можемо відзначити виключення із Закону від 14.10.2014 р. положення, що стосується відшкодування збитків, заподіяних знищенням або пошкодженням майна, прокурору, слідчому чи пенсіонеру з числа прокурорсько-слідчих працівників, членам їх сімей і близьким родичам у зв'язку з виконанням працівником прокуратури службових обов'язків, яке було закріплено у ч. 3 ст. 50 Закону від 05.11.1991 р. З одного боку, виключення окресленого положення доволі логічне, оскільки коло осіб, яким держава повинна відшкодувати шкоду, є доволі широким. З іншого боку – прокурор фактично позбавився можливості у випадку знищення або пошкодження майна під час виконання ним своїх службових обов'язків отримати відшкодування за рахунок державного бюджету.

Також до недоліків сміливо можемо віднести врегулювання питання щодо пенсійного забезпечення. Так, наприклад, відповідно до ст. 86 Закону від 14.10.2014 р., за вислугу років незалежно від віку за наявності на день звернення вислуги років не менше: 1) по 30 вересня 2011 року – 20 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 10 років; 2) з 1 жовтня 2011 року по 30 вересня 2012 року – 20 років 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 10 років 6 місяців; 3) з 1 жовтня 2012 року по 30 вересня 2013 року – 21 рік, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 11 років; 4) з 1 жовтня 2013 року по 30 вересня 2014 року – 21 рік 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше

11 років 6 місяців; 5) з 1 жовтня 2014 року по 30 вересня 2015 року – 22 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 12 років; 6) з 1 жовтня 2015 року по 30 вересня 2016 року – 22 роки 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 12 років 6 місяців; 7) з 1 жовтня 2016 року по 30 вересня 2017 року – 23 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 13 років; 8) з 1 жовтня 2017 року по 30 вересня 2018 року – 23 роки 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 13 років 6 місяців; 9) з 1 жовтня 2018 року по 30 вересня 2019 року – 24 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 14 років; 10) з 1 жовтня 2019 року по 30 вересня 2020 року – 24 роки 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 14 років 6 місяців; 11) з 1 жовтня 2020 року і пізніше – 25 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 15 років [7]. Однак це лише негативно вплинуло на систему пенсійного забезпечення працівників прокуратури, адже вислуга років для отримання пенсії була збільшена на п'ять років, а стаж на посаді прокурора – з десяти до п'ятнадцяти років.

Серед недоліків також, відповідно до ч. 2 ст. 86 Закону від 14.10.2014 р., відзначимо і самі пенсії, оскільки вони призначаються в розмірі 60% від суми їхньої місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, одержуваної перед місяцем звернення за призначенням пенсії. Зауважимо, що в попередній редакції цього ж Закону розмір пенсії був на 10% вищий, що вказує на погіршення ситуації пенсійного забезпечення прокурорських працівників.

Проте окрім недоліків зазначений Закон має і низку переваг, що сприяють забезпеченню належного функціонування органів прокуратури. Так, у відповідності до ст. 50 Закону прокурор може оскаржити рішення, прийняте за результатами дисциплінарного провадження, до адміністративного суду або до Вищої ради юстиції протягом одного місяця з дня вручення йому чи отримання ним поштою копії рішення. Подання адміністративного позову до суду на рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності або про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора не зупиняє дію такого рішення, але суд у порядку забезпечення адміністративного позову може відповідною ухвалою зупинити дію рішення Кваліфіка-

ційно-дисциплінарної комісії прокурорів про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності або про неможливість подальшого перебування особи на посаді. Зазначена позиція має позитивний вплив на реформування органів прокуратури, оскільки надає більшого правового захисту працівникам прокуратури порівняно з нині діючим Дисциплінарним статутом прокуратури України [9], так як у відповідності до ст. 14 наказ про притягнення до дисциплінарної відповідальності може бути оскаржено працівником Генеральному прокурору України в місячний строк з дня ознайомлення з наказом. Також ч. 2 ст. 15 зазначає, що наказ не зупиняє виконання дисциплінарного стягнення.

Також звернемо увагу і на те, що більш детально розроблена процедура як притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності, так і оскарження працівником такого рішення. Так, наприклад, Вища рада юстиції розглядає скарги прокурорів на рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, прийняті щодо них за результатами дисциплінарного провадження, керуючись доповіддю члена Вищої ради юстиції, та постановляє рішення.

Скарга прокурора може бути прийнята Вищою радою юстиції не пізніше одного місяця з дня вручення йому чи отримання ним поштою копії рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, прийнятого стосовно нього за результатами дисциплінарного провадження. Вища рада юстиції може продовжити строк для подання скарги, якщо визнає, що місячний строк було пропущено з поважних причин.

Після розгляду скарги прокурора Вища рада юстиції за наявності для цього підстав може:

1) задовольнити скаргу прокурора, скасувати рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів та закрити дисциплінарне провадження;

2) задовольнити скаргу повністю чи частково і змінити рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів;

3) залишити скаргу без задоволення, а рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів – без зміни.

Прокурор, скарга якого розглядається Вищою радою юстиції, та/або його представник мають право надавати пояснення, ставити запитання учасникам засідання, висловлювати заперечення, заявляти клопотання і відводи. Запрошення на засідання Вищої ради юстиції прокурора, скарга якого розглядається, є обов'язковим. У разі неможливості брати участь у засіданні з поважних причин прокурор може надати по суті порушених питань письмові пояснення. Письмові пояснення прокурора виголошуються на засіданні Вищої ради юстиції в обов'язковому по-

рядку. Повторне неприбуття такого прокурора без поважних причин на засідання є підставою для розгляду скарги за його відсутності.

Зауважимо також, що у відповідності до ст. 34 та ст. 36 Вища рада юстиції розглядає також питання щодо несумісності посади прокурора із зайняттям іншою діяльністю [10].

Ініціатором такого звернення може виступити:

1) кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів (за умови, що таке рішення було нею прийнято за результатами дисциплінарного провадження);

2) член Вищої ради юстиції – за результатами перевірки відомостей щодо несумісності діяльності судді чи прокурора із займаною посадою, проведення якої йому було доручено.

Прокурор, питання про несумісність якого розглядається, та/або його представник мають право давати пояснення, ставити питання учасникам засідання, висловлювати заперечення, заявляти клопотання і відводи.

Запрошення на засідання Вищої ради юстиції прокурора, питання про несумісність якого розглядається, є обов'язковим. У разі неможливості брати участь у засіданні з поважних причин прокурор, питання про несумісність якого розглядається, може

надати по суті порушених питань письмові пояснення, які додаються до матеріалів перевірки. Письмові пояснення прокурора виголошуються на засіданні Вищої ради юстиції в обов'язковому порядку. Повторне неприбуття такого прокурора на засідання є підставою для розгляду питання про несумісність за його відсутності.

Рішення про порушення прокурором вимог щодо несумісності з іншою діяльністю приймається на засіданні Вищої ради юстиції більшістю голосів від її конституційного складу і в разі встановлення такого порушення є підставою для звільнення прокурора з посади [9].

Висновки. Як бачимо, процес реформування органів прокуратури має як позитивні, так і негативні наслідки. Однак доцільність та необхідність проведення такої реформи не викликає жодного сумніву. Відзначимо, що вперше процедура притягнення працівника прокуратури до дисциплінарної відповідальності, а також оскарження такого рішення була детально та чітко визначена. Маємо сподівання, що в подальшому розвиток законодавства в цьому напрямі забезпечить у повній мірі незалежність, об'єктивність та неупередженість діяльності як прокурорів, так і органів прокуратури в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 4 / В. И. Даль. – М., 1980. – 683 с.
2. Словник української мови / під ред. І. К. Білодіда. Т. 3. – К., 1972. – 744 с.
3. Сташків Б. І. Поняття права соціального забезпечення / Б. І. Сташків // Право України. – 2000. – № 5. – С. 24–26.
4. Пшонка А. В. Загальна характеристика соціально-правового забезпечення працівників прокуратури в Україні / А. В. Пшонка // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2013. – № 1 (65). – 660 с.
5. Головченко В. В. Юридична термінологія : довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – К., 1998. – 224 с.
6. Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України [Електронний ресурс] : наказ ГПУ від 15 верес. 2014 р. № 2 гн. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&t=rec&id=94102.
7. Про прокуратуру [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 № 789. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
8. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
9. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України [Електронний ресурс] : Постанова Верхов. Ради України від 06.11.1991 № 1796-XII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1796-12>.
10. Про Вищу раду юстиції [Електронний ресурс] : Закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%D0%B2%D1%80/page>.

REFERENCES

1. Dal V. I. *Tolkovyyiy slovar zhivogo velikorusskogo yazyika*: t. 4 (Explanatory Dictionary of Russian Language), V. I. Dal, M., 1980, 683 p.
2. *Slovnnyk ukrainiskoi movy* (Ukrainian Language Dictionary), pid. red. I. K. Bilodida, T. 3, K., 1972, 744 p.
3. Stashkiv B. I. *Poniattia prava sotsialnoho zabezpechennia* (The Concept of Social Security Law), B. I. Stashkiv, *Pravo Ukrainy*, 2000, No. 5, P. 24–26.

4. Pshonka A. V. Zahalna kharakterystyka sotsialno-pravovoho zabezpechennia pratsivnykiv prokuratury v Ukraini (General Characteristics of Social and Legal Support Prosecutors in Ukraine), A. V. Pshonka, *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav*: Zbirnyk naukovykh prats, 2013, No. 1 (65), 660 p.
5. Holovchenko V. V. *Yurydychna terminolohiia: dovidnyk* (Legal Terminology: Directory), V. V. Holovchenko, V. S. Kovalskyi, K., 1998, 224 p.
6. *Pro orhanizatsiiu roboty z kadramy v orhanakh prokuratury Ukrainy: Nakaz HPU vid 15 veresnia 2014 No. 2* (About the Organization of Staff in the Prosecutor's Office of Ukraine: POU Order of 15 September 2014 p. №2), [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.
7. *Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014, No. 789* (About Prosecutor: Law of Ukraine on 14.10.2014, №789), [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
8. *Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 05.11.1991 No. 1789-XII* (About Prosecutor: Law of Ukraine on 05.11.1991 №1789-XII), *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1991, No. 53, St. 793.
9. *Pro Vysshchu radu yustytzii: Zakon Ukrainy vid 15.01.1998 No. 22/98-VR* (About the High Council of Justice: Law of Ukraine of 01.15.1998 g. №22/98-VR), [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%D0%B2%D1%80/page>.
10. *Pro zatverdzhennia Dysyplinarnoho statutu prokuratury Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 06.11.1991 No. 1796-XII* (On Approval of the Disciplinary Code of Prosecution of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 06.11.1991 p. №1796-XII), [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1796-12>.

А. С. ИВАНОВА

соискатель НИИ правового обеспечения инновационного развития НАПрН Украины

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ И ГАРАНТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОТНИКОВ ПРОКУРАТУРЫ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ

В статье автором исследованы социально-правовые и другие гарантии, которые предоставлены работникам прокуратуры для надлежащего выполнения их должностных обязанностей. Автором проведено полное исследование с раскрытием ключевых особенностей некоторых гарантий. Проанализированы полномочия Высшего совета юстиции относительно рассмотрения жалоб прокуроров на решения Квалификационно-дисциплинарной комиссии прокуроров.

Ключевые слова: прокурор, должностное лицо, дисциплинарная ответственность, гарантии, Высший совет юстиции.

G. S. IVANOVA

Applicant of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine

SOCIAL AND LEGAL SECURITY AND GUARANTEES OF THE ACTIVITIES OF PROSECUTORS IN THE CONDITIONS OF REFORMING OF BODIES OF PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE

Problem setting. Nearest future the prosecutor's office in Ukraine will be reformed. And this is not only one of the key commitments of Ukraine to the Council of Europe as an urgent and obvious social need for today. Ever since the late 1990s prosecutor's office had a special status in the system of government of Ukraine. There are huge plenary powers in the area of criminal investigation, possibility of intervention in business activities and litigation between private parties, and a large arsenal kinds of pressure on the judiciary.

However in the conditions of present time prosecutor's office in Ukraine have all defects in one or another measure, that inherent and to other law enforcement authorities: opacity and inefficiency of results of activity, corruption, excessive administrative plenary powers of leaders, active participation in the process of politically exposed, low professional level, closed procedure of setting of public prosecutors on administrative positions and sufficiently unsuccessful mechanism of bringing in of prosecutors to disciplinary responsibility.

Target of research. The aim of Article is investigated the mechanism of bringing prosecutors to disciplinary responsibility in conditions of present time.

Article's main body. Reformation of the prosecution is justified and necessary measure. Paying attention to this it should be noted that not only a sharp social necessity induces to realization of reforms but also necessities of our state in relation to forming of new model of office of public prosecutor, and also and obligation of Ukraine before the European institutes.

Conclusions and prospects for the development. In our opinion, significant attention should be paid to the issue outlined the mechanism is bringing prosecutors to disciplinary responsibility because today ensure labor rights for workers and the establishment of an effective mechanism of social protection is one of the key directions of the state policy towards Ukraine joining the European Union.

Key words: prosecutor, public official, disciplinary liability, guarantees, the High Council of Justice.

Іванова Г. С. Соціально-правове забезпечення та гарантії діяльності працівників прокуратури в умовах реформування органів прокуратури України [Електронний ресурс] / Г. С. Іванова // Право та інноваційне суспільство : електрон. наук. вид. – 2015. – № 1 (4). – Режим доступу: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Ivanova.pdf>.